

Te Toa Takitini

Registered at the G.P.O as a Newspaper.

NAMA 9

HASTINGS

APERIRA 1, 1922

NGA MORIORI

O Whare-kauri te kainga i noho whakamutunga ai te Moriori. E rua ano nga Moriori tuturu kei te ora inaianei, he kuia me tona iramutu. Ko te reo kua oti te tuhituhi e te pakeha ki roto ki nga pukapuka. Kaati te matenga atu o nga kaumatua Moriori, ka ngaro tahi atu ratou me te reo. Kaati ko nga pukapuka kua kopania, hiiri rawa. E rua o ratou waka ingoa nui: ko Rangihoua tetahi ko Rangimata tetahi. Ko Rangihoua te waka tuatahi o nga Moriori i u mai ai ki Whare-kauri nei. He pakanga te take i horo mai ai. Ko Rangimata te waka nana i whai mai. I pakanga nga tangata o nga waka nei ki a ratou, he maha nga pakanga a nga Moriori. Otira i mua atu o te taenga mai o nga Maori o Taranaki ki Wharekauri nei, ka pakanga nga Moriori tetahi hapu ki tetahi hapu. Ko te pakanga nui tenei a nga Moriori. Otira i waenganui tonu o te pakanga ka houngia te rongo e Nunuku he rangatira no runga i a Rangimata. Ka kila e ia me whakamutu te patu tangata, me whakakotahi nga hapu e rua hei whakotupu i te tangata. Ka mau te rongo ka kotahi nga hapu e rua. Ka tupu te tangata ka ki a runga katoa o Wharekauri nei i te tangata. E tika ana pea tenei ki, i ki nga wahi katoa o Wharekauri nei i te tangata, ina hoki, ki te pirangitia tetahi tangata i tetahi pito o te moutere, ka karangatia atu ki te tangata o ko atu, a ma tera ki to ko atu, a ka tae te kupu ki te tangata mona te kupu. Ahakoa i whea wahi o te moutere, etia naano te tere o te tae o te kupu na te Tarepono i kawae. Kaati kia tae pea ki te rima-tekau mano tangata hei whakaki i Wharekauri nei katahi ka taea te kupu karanga ki te tangata o ko atu a ma tera ki to ko atu a ka tae ai te kupu. Kahore i arikarika te hokinga mai i te rima-tekau mano ki te rua ano morehu e noho atu nei. No te taenga mai o nga Maori ka patua etahi, ka mokaingia etahi, ka murua nga whenua, ka akina kia korero i te reo Maori.

Kaati na te Kawanatanga i te tau 1871 ka whakahaua mai a Tiatia Rokena kia haere mai ki Wharekauri kia kootingia nga whenua, a kia whakahokia etahi o nga whenua ki nga Moriori hei kainga mo ratou. E rua rau pea nga Moriori i taua wa i toe mai i te patunga a nga Maori a ka tae mai te pakeha me te ture. Otira te tae-nga mai o te ture kore rawa te Moriori i tipu ano, a e kore e tipu i te mea kua riro tona mana i te Maori.

Na TE HAU MATAIRA.

KOHATU MO TE HEUHEU HE PANUI

E hoa tenei ahau te tuku atu nei i te hua o te matou hei manawa mou ki te waha atu ki runga i nga motu e toru, i te kupu kua oti i nga morehu o Tuwharetoa huri noa te moana o Taupo. Kei te ra tonu i muri iho i te ra i ara ai to tatou Ariki, 1923, ka takiritia te arai o te kohatu whakamahara mo Te Heuheu, e whaona ai hoki a Kahotea Heuheu raua ko te Heehe Tamaira, ki roto i te whaie kohatu o to raua Papa.

Tena ra mauria, mauria mai te pare-kawakawa i waihotia ake nei e o tatou tipuna, koroua, kuia, hei taonga mo tatou ki nga mate tara-whare. Noreira, o tatou aroha me o tatou roimata me a tatou mihi mo to tatou whanaunga mokai, kuhua mai ki te ra o to ratou kohatu ko ana tamariki.

Me tae mai koutou ki te marae i Waihi i nga ra e rua i mua ake i te ra i ara ai to tatou Ariki, 1923.

Haere mai. Haere mai, Haere mai.

Na nga morehu tane, wahine o Tuwharetoa i te Aupouri huri noa te moana o Taupo.

Waihi. Tokaanu,

Maehe 21, 1922.

Mo nga Tamariki kaha te Rewharewha, me kai i te

WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE, 1/9, 2/9 patara.

Peretiamu (Belgium) Nui Tireni—He whenua a Peretiamu e rangona nuitia ana e te ao katoa. Engari he whenua pakupaku noaiho. Kia iwa nga Peretiamu ka rite ai te rahi ki Nui Tireni. Ahakoa te pakupaku o taua whenua ko nga tangata i rahi, ina hoki i nuku atu i te whitu miriona ratou kei reira. Ko te tokomaha o tatou katoa e noho nei i Nui Tireni Kotahi miriona me te koata. Mehemea kia pera te matotoru o te noho o te tangata ki enei moutere me te noho a te Peretiamu, kia Ono tekau miriona ka rite ai.

RA ARANGA. Kei te 16 o Aperira te Ratapu o te Aranga. E rua nga take hei whakamahara atu ma Te Toa Takitini ki ona kai-korero.

1. E ki ana te Rawiri (p. 209) "Kia mahara, kia toru nga tangohanga Hapa a nga tangata katoa o te Pariha i te tau kotahi : hei te Aranga tetahi tangohanga." Te tikanga o tera kupu kia kua e hoki iho i te toru nga tangohanga Hapa a te tangata i te tau. Kua te tangata kua oti te whakau e ngaro i te karakia tango Hapa i te Ratapu o te Aranga. Ahakoa kei whea e haere ana, e whai i te Karakia tango Hapa i tenei ra. Ko te ture tena a te Hahi.
2. I taua rupiriki ano ko tenei kupu : "Hei te takiwa hoki o te Aranga, i ia tau, me kawe mai e nga tangata katoa o te Pariha nga mea katoa e tika ana kia homai e ratou ki te Minita." Te tikanga o tenei kupu : Arohatia o koutou Minita i tenei ra, ahakoa i roto i te whare-karakia, i nga whaka-haere ranei o waho. Ko nga ohaoha katoa o tenei ra na nga Minita. Kua e tauria e nga Hahiwatene te moni o te pereti, engari tukuna atu ki to koutou Minita. Ko te ra tenei kua whakaritea e te Hahi puta noa te ao hei manaakitanga ma nga whakaminenga i o ratou Minita. Kua puta te whakahau a o tatou Pihopa ki nga Pariha katoa kia arohatia o koutou Minita i tenei ra.

NGA RETA TUKU MAI.

Kia ora nga tangata e tuku reta mai nei ki ta tatou pepa. Kua hei poui mo te kore e perehitia o a koutou rena- na te apiapi o te pepa i kore ai. Kia mahara hoki kotahi pauna te utu mo te wharangi kotahi ki nga kai-ta i ta tatou pepa. I a Tihema e rua tekau ma wha wharangi, pera ano hoki te rahi o nga pauna mo tera marauna. I a Pepuere nei e rua-tekau wharangi, tata tonu ki te rua-tekau pauna mo te perehitanga me nga pane kingi. No reira kei te whiriwhiri i a ru matou i nga tino korero hei perehi kia ea ai te pauna mo te wharangi. Kua i te pai o te pepa ki nga korero whakapiki i te iwi Maori. Ahakoa kei Heretaunga nei e mahia atu ana te pepa kei te kite mai koutou kaore i te kaipoun- hia e Ngati Kahungunu kia i te make nga korero o te pepa. Ko to matou hiahia kia uru katoa mai o tatou hapu. Engari ko nga korero whakahirahira, whakamanamana, whakato i ra- nei, kaore e watea te pepa mo era tino korero. Tetahi ko nga korero e tuku mai ana he reira rawa. Ko tuku korero mai me mahara ano he pauna rawa kei tau mehi ena ka ki te wharangi kotahi i o korero. Kei enahi ruhihihi mai ai me perehi katoa ana korero kua tetahi wahi e whakarere. I te kore watea o te pepa kua kore era reta i tau te perehi.

TE UTU MO TE KAI - Kei te hoki haere te utu mo te kai me nga kakahu mo te tangata i Nai Tirenī nei Panuitia ai e te Kawamunga i tana wa te whakaatu i te he- kenga ranei o te utu te pikinga ranei. Ko te puni o tenei marama e whakaatu ana ko te whika o te utu mo te kai kua hoki ki te 47 paiheneti. Tongohia ai ko te utu i te marauna i mua atu o te pakanga ara ke te utu o Huarua 1914. Ko te tihanga o te 47 paiheneti o tenei marauna e whakaatu ana ko te utu o nga mea katoa e 47 paiheneti i ringa ake i te utu o te tau 1914. Ko te wa i nui rawa ai te utu mo nga mea o Nui Tirenī ko Tihema 1920. Ko te whika o tenei marauna i noho ki te 78 paiheneti. Inaianei kua hoki i te 78 ki te 47. Tenei nga whika o ia wahi o te ao hei whakaatu ki a tatou kei te ahua ngawari tonu nga utu o Nui Tirenī ina whakaritea ki era atu wahi o te ao. Ko Awherika ki te Tonga 33. Ahiteria 42. Nui Tirenī 47. Amerika 50. Kanata 50. Harana (Holland) 59. Ingarangi 85. Swiden 111. Denmark 136. Norway 181. Paranihi (France) 226. Poritani 334. Itari 359. Finland 1257. Tiamana 1811. Meheua ka ata whakaritea te utu i Tiamana e peni ana, ko te kai, kakahu ranei taonga he pauna kotahi te utu i te tau 1914, inaianei ma te £18 me nga hereni ka riro mai ai taua mea.

TE TIRITI O WAITANGI.

HE WHAKAMARAMA.

(Na A. T. NGATA, M.A., LL.B.)

No te 6 o nga ra o Pepuere, 1840, ka hangaia te Tiriti ki Waitangi, wahi o Pewhairangi, kei te Tai Tokerau, i hangaia i waenganui ia Kawana Wiremu Hopihona, mo te taha ki a Kuini Wikitoria, me nga Rangatira Maori i hui ki reira i taua ra. No muri iho ka haria haeretia etahi kape o te Tiriti ki etahi atu takiwa o te motu tae atu ki te Waipounamu, a ka hainatia e nga rangatira Maori o ia iwi, o ia iwi. Hui katoa nga mea o ratau i haina e 512. O reira a tae noa mai ki tenei wa e meinga ana e nga tangata matau e nga kai-whakahaere ranei o te iwi Maori, hei kaupapa korero ma ratau te Tiriti me ona tikanga. I tenei wa kei te korerotia nuitia ki nga marae katoa tenei Tiriti, kei te ngutu o te iti, o te rahi, o te tangata kuare, o te tangata whai-whakaaro.

He kua nana te patai ki au i mua tata ake nei, "Tena korerotia mai te Tiriti o Waitangi: he aha ona tikanga? He aha i waiho ai hei take korero ki nga marae." Katahi au ka whakaaro, e tika ana pea tui. He he te poipoi haeretia o te ingoa o te Tiriti nei e te ngutu wahine, ko nga tikanga o roto kaore i te marama i a ratau.

I tuhia te Tiriti o Waitangi ki nga reo e rua, ki te reo pakeha, ki te reo Maori. Na te ringa tonu o Kawana Hopihona i tuhiahi te kaupapa, na Te Poihipi (ko ia nei te kai-whakahaere a te Kuini o mua atu i a Kawana Hopihona) nana i whakatikatika. Ina te kupu a Te Poihipi, i taia ki roto ki nga pukapuka korero o te Paremata i te tau 1861:—"Ko te kaupapa whakaahua o te Tiriti i hangaia e au i whakaetia e Kapene Hopihona, he iti no nga wahi i whakawhitiwhitia e ia, engari ko nga tikanga o roto kaore i whakarereketia e ia." Ko etahi o nga uri a Te Poihipi nei, i noho ki Kairakau, i te taha ta'o Heretaunga, a i muri iho ki Tokomaru (Waiapu), a kei reira tonu etahi o nga mokopuna e noho ana i naianei. Ko te reo Maori o te Tiriti na Henare Wiremu, e kiia nei ko Te Wiremu Karuwha, ko tetahi o nga tipuna o te hapu o Nga Wiremu.

Kaore i oti pai ki te reo Maori nga tikanga o nga kupu pakeha o te Tiriti, tera nga wahi ririki i mahue. Otira e tino marama ana i te reo Maori o te Tiriti ona aronga nunui, na reira, ma te reo Maori tonu o te Tiriti ia e whakamarama.

He aha tenei mea te Tiriti? Ko te tikanga ki te reo Maori, he whakaaetanga i waenganui i etahi iwi whai-mana e rua, maha atu ranei, he whakaaetanga na aua iwi ki etahi tikanga whanui, e pa ana ki a ratau. Ka kiia te pukapuka, i tuhituhia ai nga tikanga i whakaa-etia e aua iwi, he Tiriti. Na me waiho ko te reo Maori tonu o te Tiriti o Waitangi e korero i konei.

Te Whakaupoko o Te Tiriti.

Ko te whakaupoko tenei o te Tiriti, e whakamarama ana i nga take i hangaia ai te Tiriti.

“Ko Wikitoria, te Kuini o Ingarangi, i tana mahara atawhai ki nga Rangatira me Nga Hapu o Nui Tireni, i tana hiahia hoki kia tohungia ki a ratou o ratou rangatiratanga, me to ratou whenua, a kia mau tonu hoki te Rongo ki a ratou me te ata noho hoki, kua whakaaro ia he mea tika kia tukua mai tetahi Rangatira hei kai whakarite ki nga tangata Maori o Nui Tireni. Kia whakaa-etia e nga Rangatira Maori te Kawanatanga o te Kuini, ki nga wahi katoa o te whenua nei me nga motu. Na te mea hoki he tokomaha ke nga tangata o tona iwi kua noho ki tenei whenua, a e haere mai nei.

“Na, kua pai te Kuini kia tukua ahau, a WIREMU HOPIHONA, he Kapitana i te Roiara Nawa, hei Kawana mo nga wahi katoa o Nui Tireni, e tukua aianei a mua atu ki te Kuini; e mea atu ana ia ki nga Rangatira o te Whakaminenga o nga Hapu o Nui Tireni, me era Rangatira atu, enei ture ka korerotia nei.”

Ko te whakaupoko tenei, e whakamarama ana i nga take i tonoa mai ai a Kawana Hopihona e Kuini Wikitoria, Kuini o Ingarangi me ona wahi, ki te whakarite tikanga i waenganui i te Kuini, i nga rangatira o te iwi Maori. Ko te tino take kei nga kupu ra: “Na te mea hoki he tokomaha ke nga tangata o tona iwi kua noho ki tenei whenua, a e haere mai nei. Na ko te Kuini e hiahia ana kia whakaritea te Kawanatanga, kia kaua ai nga kino e puta mai ki te tangata Maori ki te pakeha e noho ture kore ana.”

He tino marama rawa enei kupu. He tika hoki, kua tokomaha ke nga pakeha kua noho haere i nga motu e rua nei, nga mihinare me a ratau whanau, nga pakeha hokohoko taonga, nga pakeha patu tohoro, nga pakeha o nga kaipuke, nga whanako, nga kohuru. E kiia ana e 500 nga herehere i oma mai i Poihakena, a noho haere ana i te takiwa o Pewhairangi i mua tata atu i te wa o te

Tiriti. Kaore a te Maori tikanga e pa atu ki a ratau, engari ko ratau ki te whakatutu i nga Maori. Kaore hoki i pa ki a ratau nga ture a te Kuini, i te mea kaore ano i pa te mana o te Kuini ki enei motu. E kii ana e nga pukapuka a nga mihinare kotahi mano nga Maori i kohurutia e te pakeha i nga tau i mua atu o te Tiriti. A e rongorongo ana hoki tatauri i a te Maori kohurutanga i te pakeha. He wa ture kore. Na reira te Kuini "ka hiahia kia whakaritea te Kawanatanga, kia kaua ai nga kino e puta mai ki te tangata Maori ki te pakeha e noho ture kore ana."

Na, ko te kupu nui ko tenei, 'E noho ture kore ana.' Na te hinengaro pakeha o te tangata nana i waihanga nga kupu o te Tiriti i titiro, ko te mate nui tera o Aotearoa o te Waipounamu, ko te mate tera e akiaki ana kia rongorongo ia-ko te ture kore. Ka papa te tikanga Maori, te mana o nga Rangatira Maori o te wa kai-tangata, o te wa kore tuhituhinga, ki nga whakaaro takitahi o te pakeha, o te pakeha kua rere mai ki waho o te taiapa o ona ake ture, kua mahue atu ra i a ia ki muri ki nga whenua i whakatipuria mai ai ia. Na, ko taua ture tenei e totoro mai nei ki te whai i a ia, ko nga maikuku roroa o Kuini Wikitoria i whakamaui e ia ki a Kawana Wiremu Hopihona.

Ko te wa tera o nga pakanga nunui a nga hapu Maori ki a ratau ano; kaore ano i tau te mauri o nga iwi i muri iho i nga whawhai a Hongi Hika, a Te Whero-where, a Te Waharoa, a Te Rauparaha; he pu he paura nga taonga e whakamatea ana e nga whakaaro o ia iwi, o ia iwi i riro ai nga wahine rangatira, i hokohokona ai nga whenua. Ko te wa tera o nga hoko paraharaha. Ka pōpōke te pakeha ki te hoko whenua mona i Pewhairangi, i Hauraki, i Porirua, i te Waipounamu; he pu, he kaaho paura, he paraikete, he tupeka, he waipiro te utu. Ka maranga i nga pakeha maha noa atu nga kereeme mo te whenua Maori kotahi i raro i nga hoko a nga rangatira maha. Kei hea te ture o tera wa hei whakatau i te tika?

Kaore hoki ra o te Maori Kawanatanga i te wa i whakaeke mai ai te pakeha ki nga motu nei. Kaore i whakatoputia nga mana rangatira, te mana tangata, te mana whenua, te kupu o te ora o te mate ki te ringa o te tangata kotahi, e kii nei he Kingi, he Tumuaki, he aha ranei. Kaore i noho wehewehe tonu nga iwi, a Waikato, a Ngati-Haua, a Te Arawa, a Ngapuhi, a ia iwi, a ia

iwi. A i roto i te iwi kotahi he maha ano nga wehewehenga hapu i raro i ona rangatira, i ona. Kei hea he kaupapa topu e tu ai tenei taonga te Kawanatanga i runga i te tikanga Maori? E tika ana te mana rangatira o te Maori, engari i whaiti tonu te hekenga iho o tena mana ki te hapu kotahi, a he mea ano ki te whanau kotahi. Kaore he Kawanatanga o te Maori i whaimana ki te hanga tikanga mo te iwi Maori katoa.

Koia i whakaanga ai te haere mai a Kawana Hopihona ki Nga Rangatira Maori, i haria haeretia ai nga kape o te Tiriti ki nga topito o nga motu e rua, e whai ana i te whakaaetanga a ia rangatira, a ia rangatira. Kua kiia i runga ake ra e 512 nga Rangatira Maori i tuhi i a ratau tohu, i o ratau ingoa ranei ki te Tiriti o Waitangi.

Hei muri ake nei au whakamarama ai i te ritenga o tenei kupu "Kawanatanga," o enei kupu "Mana rangatira": engari me ki noa ake i konei kia marama ra ano i te tangata te ritenga o aua kupu, ka marama ai hoki ki tona hinengaro nga tikanga o te Tiriti o Waitangi.

Tenei ano tetahi wahi o te whakaupoko hei whakaaro-hanga ma tatau, ara, ko te "mahara etawhai o Kuini Wikitoria ki nga Rangatira me nga Hapu o Nui Tireni, tona hiahia hoki kia tohungia ki a ratau o ratau rangatiratanga, me to ratau whenua, a kia mau tonu hoki te rongo ki a ratau me te ata noho hoki." Ko nga kupu enei e awhitia nei e nga mahara o te iwi Maori, ka tohungia ki a ratau o ratau rangatiratanga me to ratau whenua. Waiho ra kia whakatakitakina nga kawenata e toru o te Tiriti e kitea ai te whakatinanatanga o tena mahara a Kuini Wikitoria.

Me kaati i konei nga kupu mo te whakaupoko o te Tiriti. Ka mohiotia ko te tino whai o te Kawanatanga o Kuini Wikitoria kia takaa Nui Tireni, me te iwi paheha, Maori e noho ana i konei, te tangata, te whenua, ki raro ki te mana o tetahi Kawanatanga.

(Taria te reanga)

NGA MATE URUTA

TE RANGI HIROA, M.D.

"Tokotoko tao, kotahi te turanga,
Tokotoko rangi, ka ngaro te kai, ka ngaro te tangata,
Huna iho ra ki roto Ruapokipoki, ki roto Tureikura,
Nga mea a Rehua."

Ko etahi mate e rite ana ki te Turaukawa i waiata ai "He tokotoko tao kotahi te turanga." Ko enei mate me ki, he mate takitahi, ka pa ana ki te tangata kaore e rere atu ki tetahi, kaore e horapa hore. He penei nga rumatiki, nga mate o nga hononga, o te tuara, nga kapo, nga turi me etahi atu. Ko nga mamaetanga me nga tannahatanga kei runga i te tinana o te turoro ake a e kore e rere atu ki te ngau i nga kai-tiaki me nga tangata i haere atu ki te toro i te turoro a i taburi ki te whakatika i tono moenga ai moe ranei i tona taha. Ko enei mate ka kawea ki te takuta, ki te tohunga ranei, kaore he raruraru ki te iwi. Ka he ana, ka tau te heki runga i te tinana o te tangata nona te mate. Ka pohehe te turoro ki te haere ki te tohunga tekateka, ka hoki mai ano tona pohehetanga ki runga ano i a ia. Kati ahakoa no te tangata ano tona mate itemea he mate takitahi ko tatou ko nga whanaunga me nga tangata whai whakaaro ka hiahia tonu kia whakahaere ana mate ki nga whakahaere tika o enei ra a kin kore e hahua mai nga tapu me nga atua Maori, i tika pea i te wa ia Moko ma, hei takuta mo enei ra o te maramatanga. Noreira tatou e whawhai nei ki nga tohunga Maori. Ki te tohe te tangata i nga tohe a Potoru, ka tau te raru ki tona tinanano. Haunga te tangi me te manae mo tera tangata o te iwi Maori ka ngaro atu ki te kopu o te one-one, ko tona mate i haere atu i a ia a kaore e rere atu ki nga morehu a ka whakatauki ake te hunga i mahue, "E taea te aha i te ringa kaha o Aitua." Kati ake mo nga mate takitahi.

Me huri ake ki etahi kupu ano o te waiata nei, "Tokotoko rangi ka ngaro te kai, ka ngaro te tangata." Ka rereke te patu a tenei tokotoko. Kaore i patu takitahi engari i whakangaro tonu atu i te kai me te tangata. Te putanga o te mate riwai e kiia nei he "Paraiti," tere tonu te kii a nga kaumatua. "Ko te tokotoko rangi tenei i waiatatia e to koutou tipuna e Turaukawa." Ka tona atu te riwai ki te whenua, ka kopuratia. Kaore tona kopuratanga e rere atu ki tetahi atu riwai. Ko tona kopuratanga nona ake. He mate kaumatua

uana, he tokotoko tao, he mate takitahi. Tena ia ko te "Paraiti," e pa kau ana ki te tipu kotahi. kua rere ki etahi atu, kua horapa haere a ka mate te maara katoa. Ko te tokotoko rangi tenei, ko te mate horapa haere, ko te mate uruta. Waihoki te tangata, he penei ano. Na Turaukawa i huihui te kai me te tangata, ma wai e whakahe? I kitea e te matauranga Maori, ko te mea whakangaro i te kai i te tangata, he tokotoko rangi. Kua kitea e te matauranga Pakeha, ko te mea whakangaro i te kai, i te tangata, he "Paraiti," he mate uruta. He "paraiti" to te kai, he "paraiti" to te tangata, te whakamaoritangi ka eke ano ki ta Turaukawa. Heoi ano te rereketanga, kaore pea a Turaukawa i kite i te patunga a te tokotoko rangi ite mea kaore he "paraiti" o te taro me te kumara i te wa i a ia a kaore hoki he mate uruta ki te iwi Maori i taua wa. No muri rawa nei te mate uruta i pa ai ki te motu, i kiia nei tona ingoa ko Rewharewha. Koia nei te mate i hinga ai ona mano i te wa kotahi, i tiatiaia ai nga tupapaku ki te rankura ka whakanohoa ki runga i nga maloro o te pa hei whakamataku atu i te taua e whakapae ana i te pa, kia mahara mai kei te nui tonu te tangata. Kaore ia kua mate te nuinga ia Rewharewha. Noreira he poropiti a Turaukawa, he matakite. Ko nga Pakeha e mohio ana ki nga wero a te tokotoko rangi, me nga karo e hipa ai taua rakau. I runga i taua matauranga ka whakahaerea e te Tari Ahuwhenua (Agriculture) nga tohutohu mo te whawhai ki te "paraiti" o te riwai, o te harakeke, o nga hua rakau. Koia nei nga rongoa i papua ki runga ki nga tipu riwai, ki runga i nga rakau hua. Mehemea ka waiho kia timata rawa te "paraiti" kaore he painga, engari me matua mahi hei araiatu i te mate. Nga tangata i kaha ki te whakatutuki, ka kite ano i te painga. Nga mea kaore, ka mate nga kai a ka whakatauki ake ano, "E taea te aha i te kaha o te tokotoko rangi." Tera tetahi "Paraiti" kino kua kitea ki te takiwa o Tauranga. He "paraiti ahi" (fire blight) te ingoa a kaore e ora te hua rakau i a ia. Kua kitea ko tona kainga e noho ai ia i te wa kaore ano kia hua nga rakau, kei runga i etahi rakau Pakeha e kiia ana he Hawthorn (he kuiki) Noreira kua puta te kupu mo aua tu rakau kia tahuna ki te ahi kia whakakorea kia ngaro ai te "paraiti ahi." Kanui nga tohutohu me nga ture e pa ana ki nga mate o nga kai, ara ki te tokotoko rangi e huna nei i te kai.

Na kanui hoki nga "paraiti" e pa ana ki te tangata. Kei Niu Tirenī nei etahi, kei era atu whenua o te ao etahi. Ko te "paraiti" tangata te "paraiti" kino. Kite ngaro nga riwai i te tokotoko rangi ka taea ano te hoko mai he pihikete,

he paraoa, engari ki te ngaro te tangata me hoko ki whea, a ma wai e hoko? He Tari ta te Kawanatanga mo nga kai, he Tari ano mo te tangata. Ko te Tari tangata ko te Tari o te Ora. Mehemea he mate takitahi o te tangata, kei waenganui i a raua ko tana takuta nga whakahaere mo taua mate a ora noa, mate noa ranei te turoro. Engari mehemea he mate uruta to te tangata, kua nru mai tena ki raro i te Ture o te Ora. Kua Kahititia te rarangi ingoa o nga mate uruta. Aha-koa ko wai te takuta nana i titiro, i tana mohiotanga ano kei roto i te rarangi mate uruta taua mate, tere tonu tana ripoota ki te Tari o te Ora. Kite kore, ka whiua tena takuta ki te whaina mo tana takahi i te Ture.—(Tera te roanga.)

Ki te Tiamana Tamatea Kaunihera.

Tena koe,—Otira koutou katoa nga mema o to tatou Kaunihera. I te hui matou nga tangata o Te Waipatu me Te Kohupatiki i tenei ra. He nui to matou whakamihhi ki nga tikanga papai e whakahaeretia mai nei e koutou hei painga mo to tatou rohe. Kei te tino whakaao hoki matou mo ta koutau whakahaere mo te Neehi kia whakawateatia mo te taha Maori anake, He tikanga pai tena. Otira tenei ta matou motini hei whiriwhiri mai ma to koutou Kaunihera:—

“Ko te whakaaro o tenei Hui me whakahaere e te Kaunihera o Tamatea he tikanga e taea ai te whakarite o tetahi Takuta hei tiroiro i te iwi Maori i roto i te rohe o Tamatea mo te kore utu mehemea ka tae te turoro ki te whare o te Takuta. Mehemea ka haere te takuta ki te kainga o te turoro ma te turoro e utu nga raruraru o te haeretanga atu. Ko te huarahi hei utu i te takuta me whakarite he taake ki ia whanau ki ia whanau. Me titiro mehemea he aha te moni e puta i te taake rua pauna ma te whanau i te tau. Pai ke te takuta i te Neehi ki ta matou whakaaro. A mehemea ka taea raua tokorua katahi ka pai rawa atu.”—Na Peneti, Tiamana.

Kooti Whenua me Te Poari—Ka puare te Kooti Whenua Maori ki Heretaunga i a Aperira 27, Akuhata 15, Oketopa 17 i tenei tau; i te 6 o Pepuere 1923. Ko te Poari ka tu ki Heretaunga i te 1 o Mei, i te 17 o Akuhata, i te 19 o Oketopa i tenei tau; i te 8 o Pepuere 1923.

TE TAAKE ARAWHATA.

I karangatia he Hui ma te rohe o Tamatea ki Omahu i te po o te Paraire to 2 o nga ra o Maehe. Ko Taranaki Te Uamairangi te Tiamana, ko Paraire Tomoana rana ko Peneti nga Hekeretari. He nui nga take i whakahaeretia i runga i te kaupapa i whakaaturia nei e A. T. Ngata i Te Toa Takitini mo Pepuere. I te aaua o te take nei kowhiritia ana he Komiti hei whakatakoto i tetahi kaupapa. Ko taua Komiti ko Hori Tupaea, ko Raniera Erihana, ko Peneti. Minita. Ka pahitia te nuinga o ta ratou kaupapa i mahi ai, engari ko te wahi whakamutunga kaore i paahitia, ara "kia kua e neke ake i te tabi-toru (1/3) o te moni rihi o te whenua e riro mo taua taake." Ko ia tenei te motini i paahitia:

"Ko te teake arawhata (graduated land tax) kua pa taumaha rawa ki etahi o nga whenua o te iwi Maori ina hoki kua riro te 14/10 i te pauna inaianei, a ko taua taake kei te piki haere tonu.

I te whakahaeretanga o tenei take i te Paremata i pohehe nga mema Maori, tera e noho te taake mo nga whenua Maori ki te taake tawhito (ordinary land tax), i runga ano i te whakahoki a Te Waari, Minita mo nga Moni, i nga patai a nga mema Maori ki a ia.

No reira matou ka inoi kia tirohia arohatia mai tenei take, a kia whakahokia ano te taake mo nga whenua o te iwi Maori ki te taake tuatahi."

He Kutu Honore—I te whai-korero a Colonel J. Leader i Nepia i whakaatu ia i nga mahi a te hoia i te wa o te pakanga nei. Tera tetahi "Tamo" i roto i nga parepare e whawhai ana ki te Tiamana. Ia ia e whakapuru ana i tana pu ka rongoa ake ia i te kutu e ngau ana i tana kaki. Katahi ka tuohu ki te hopu.

Ia ia i tuohu ra tika tonu mai te mata a te Tiamana pato ana ki te peeke i muri i a ia. Mehemea kaore tana tuahutanga kua tu te mata ra ki tana mahunga. Katahi ka puritia e ia te kutu ra katahi ka mihi ki tana butu: "E kutu, mehemea e whai wahi ana ano i runga i a koe hei iringa mo tetahi mera (medal) ka whakamana atu e ahau i te mea nau ahau i ora ai. Ko tenei i te mea kaore e taea e ahau te whakahonore i a koe, e hoki ki te wahi i hopukia ai koe e ahau.—Katahi ka whakahokia ki tana kaki!"

Te Aroha o Rangi-nui Kia Papatuanuku.

Mo te Marama o Aperira ara o Paengawhawha ki te Maori o te tau 1922. Ko Kaipo te whetu kei te arahi i tenei marama na reira kia tupato he ua he matao kei te haere! Whakawhaititia nga kai ki te rua. Titiro ki te Popokorua.

Nga whakaaturanga a te marama mo nga pai mo nga kino mo enei ra e 30.

☾ 5.5.16 p.m. Ki te 12 o nga ra he paki.

○ 12.8.14 a.m. Ki te 19 o nga ra kaore e ata tau te pai.

☾ 19.0.24 p.m. Ki te 27 o nga ra he huka he ua.

● 27.4.34 p.m. Ki te 4 o nga ra o Mei he ahua pai.

- 1 Hatarei. Ouenuku. I te ata ki te ra pou pou he pai, whakahau te mahi.
- 2 Ratapu. Okoro. I te ra pou pou ki te ra to he pai.
- 3 Mane. Tamatea Aio. He Tamatea pai tena.
- 4 Turei. Tamatea whakapa. He Tamatea pai tena mo te tuna.
- 5 Wenerei. Huna. He ra kino he huna kai.
- 6 Taite. Ariroa. He ra pai mo te wero tuna.
- 7 Paraire. Maure. Mai i te ata ki te ahiahi he pai.
- 8 Hatarei. Mawharu. Me pouraka te mahi i te koura i tenei ra, me te po.
- 9 Ratapu. Ohua. He ra pai rawa.
- 10 Mane. Hotu. He ra kino kei te ngaru to moana engari te tuna.
- 11 Turei. Atua. He ra kino rawa he whakahaehae i nga mahi katoa.
- 12 Wenerei. Turu. He ra pai. Ka rere te marama ka to te ra, tikina ra nga kai moana i enei ra e 3.
- 13 Taite. Rakaunui. Ka rau nunui te marama. Tai timu i te ra pou pou.
- 14 Paraire. Bakau-ma-tohi. Kua riwha tetahi wahi o te marama. He ra pai.
- 15 Hatarei. Takirau. I te ata ki te ra pou pou he pai.
- 16 Ratapu. Oike. I te ra pou pou ki te ra to he pai.
- 17 Mane. Kore kore hahani. He ahua ngawari tenei kore-kore.
- 18 Turei. Kore-kore-piri-ki-Tangaroa. I waenganui po ki te ata ka kai te tuna.
- 19 Wenerei. Tangaroa-a-mua. He ra pai mo te hi ika.
- 20 Taite. Tangaroa-a-roto. Tino pai mo te hi ika he aho pou pou,

- 21 Paraire. Tangaroa-kiokio. He tino pai tenei mo te hi ika kua pukohu a uta.
- 22 Hatarei. Otane. He ra pai he po tuna hoki.
- 23 Ratapu. Orongonui. He ra pai tenei, rapua nga kai i nga awa.
- 24 Mane Mauri. Ite ata ki te ra poupou he pai. Kua hina-pouri.
- 25 Turei. Omutu. He ra kino tenei.
- 26 Wenerei. Mutuwhenua. He ra kino rawa.
- 27 Taite. Whiro. He ra kino ka kohiti te marama.
- 28 Paraire. Tirea. He ra kino ka nui ake te kitea o te marama.
- 29 Hatarei. Hoata. He ra pai kua kitea nuitia ake te marama.
- 30 Ratapu. Ouenuku. I te ata ki te ra poupou he pai. Whakahautia te mahi.

Ko nga mea hei ata tirohanga ake ko nga Tama-tea e rua hei tohu tena mo te huka me te matao e korerotia ake ra ka puta i tenei marama. Titiro hoki ki nga Tangaroa e wha tahi i tenei marama hei tohu ake tenei tera ano e pai nga mahi ika o te moana i tenei marama ahakoa kua huri ke ki tua o nga wa mahi pera. Otira kia tupato ano ka nui nga tohu kua whaiti mai mo te nui o te ua ka puta i roto i tenei tau. He Marangai nui e ai ki nga tohu kei te whakatata mai. Kaore tenei tau e maroke i te ra engari he Hukarere, he Hukapapa he Ua tona kai nui.

Mo te Tai-Hauauru mo Te Waipounamu me tetahi wahi o Te Tai-Rawhiti me pau te hauhake i nga kumara me nga taewa (riwai, parereka,) i tenei marama ano. Ko nga kai i tomuri te whakato ara te kaanga te paukena akuanei mau ai i nga huka kua kiia ake ra, Otira e noho i runga i te tumanako kia puta ko te Manaakitanga hei whakaora i nga mea katoa.

Hui ki Waitangi. E kiia ana 1000 nga Maori o nga wati katoa o Nui Tireni i hui atu ki Waitangi. I toe te Pirimia me Takuta Pomare, me A. T. Ngata ki tana Hui. Na te Pirimia i whakapuare te hooro. Ko te ki hei whakapuare i te whare, he kei koura. I tapaea tana ki, me te kahu Maori, e Henari Te Tau, M.P., ki te Pirimia. Kei roto i te whare nga ingoa e 2,000 o nga tamariki Maori katoa i toe ki te marae o te pakanga.

Nga Moana o te Arawa.

Kua tae mai te whakaatu a Apirana Ngata kua oti pai te keehi a Te Arawa mo ana Moana. Kei muri ano nga tino whakamaramatanga. Ko te kaupapa o te whakaotinga koia tenei :—

“1. Kua whakaae te Karauna ki te mana o Te Arawa ki nga mahinga ika a nga tipuna mai ra no, me te mau o tona mana ki ona urupa i nga moana katoa. Kua whakaae hoki a Te Arawa ko te taitara ki nga moana kei te Karauna.

2. Tera e whakaturia he Poari pera me te Poari whakahaere i te moana o Rotoiti hei whakahaere i nga taha-taha o Rotokakahi. Ko te moutere ka rahuitia hei urupa.

3. Ko nga raihana hii taraute ka whakanekehia ake i te 20 ki te 40 mo te kore utu.

Ka whakaputaina te moni e £6,000 i ia tau i ia tau ki tetahi Poari e whakaritea hei whakahaere tikanga e puta ai he painga kia Te Arawa katoa me ona hapu. Ko tana moni hei painga mo te iwi, kaore mo te tangata takitahi. Engari ka whai-mana taua Poari ki te awhina i nga take tika a ia hapu a ia hapu. Ka ahei te Poari ki te nama moni a ko te itareti me utu i roto i nga moni a-tau (ara te £6,000). Ko te moni tuatahi me utu atu i te mutunga o te Paremata i te tau 1923, a ko te Ture me whakatikatika i tenei tau 1922.

5. Ko nga raruraru o te keehi a Te Arawa ma te Kawanatanga e utu, engari ko te moni kuaa hei neke atu i te £2,000. Ko tana moni me whakaputa i roto i nga tau e wha, ara kia £500 i te tau, a ko te utunga tuatahi hei muri i te paremata o te tau 1923”

Kia ora nga hapu o Te Arawa mo to koutou kaha ki te kawe haere i ta koutou keehi a tutuki pai ana. He tino waimarie to koutou. Kia nui hoki nga mihi kia A. T. Ngata mo tona manawanui, me tona marauna ki te awhina haere i a Te Arawa mai ono i te timatanga tae noa ki te otinga o te keehi. Kia ora hoki a Te Aara te roia matau, me to tatou hoa me Mr. Levien.

MATE O TE KAI.—E ki ana a Heuheu Poutawa “tenei te mate o Te Wairoa, te taewa te kumara, te paukena te oti me era atu mea mate katoa i te awha. Tenei te tangi a tetahi kuia o mia :—“Haere e te kai te pono o te tangata, ki nga tira haere, hoatu koe e te kai ko au hei muri nei. E tata mama e ahu ki uta ra ki nga kai a Toi i waiho ki muri ra, te mamaku te aruhe te pou o te tangata ki nga tira haere ei !”

KIA DRA NGA MANAAKITANGA.

Nutana Te Kawe, Frasertown, 6/6; Horomona Pewa, Tangiwai, Mangapoike, 6/6; Ri Karauria, Box 403, Dannevirke, £1; Morehu Manihera, Papawai, Greytown, 6/6; Rongomai Manutuke, Gisborne, 6/6; Nau Brown, Whangarei, 6/6; Brua Raukura, Ngatapa, Gisborne, 6/6; Mere-kete Cooper, Gisborne, 6/6; Rina Reremoana, ———, 6/6, Paramena Mokemoke, Wharerata, Muriwai, 6/6; Paratene Waiti, Waipiro Bay, 6/6; Arapata Te Hau, Tikioterangi, Gisborne, 6/6; Hera Kaiwahie, Waipiro Bay, 6/6; Henare Ruru, Te Karaka, Gisborne, £1 (3yrs. sub.); Tamaiwaho Hiona, Masterton, 6/6; Taituha Waitere, Papawai, Greytown, 6/6; Matenga Kahu, Waipiro Bay, 6/6; J. Takerei, Auckland, 6/6; Te Moa Tauraurau, Waitara, 6/6; E. Paul Mokai, Taupo, 6/6; Poihipi Te Kume, Oruanui, Taupo, 6/6; Hoani Wereta, Mokai, Taupo, 6/6; Nepia Matenga, Oruanui, Taupo, 6/6; Hakopa, Moawhango, 6/6; Otene Paora, Orakei Auckland, 6/6; Heuheu Poutawa, Wairoa, 6/6; Kupenga Te Waire, New Brighton, 6/6; Horomona Himiona, Rotoiti, 6/6; Hurae Wahapapa, Rotoiti, 6/6; Pare Takuira, Ohinepanea, 6/6; Mita Tuhuru-huru, Te Ngae, Rotorua, 6/6; Kingi Iopa Taihape, 6/6; Hori Te Waru Otaki, 6/6; W. Mihaka, Temuka (Geraldine), 6/6; Iawhanga Eruera, New Plymouth, 6/6; Hemi Puriri, M.A.C., 6/6; Takerei Ihaha, Opapa, 6/6; Pura Logan, Waipawa, 19/-; Meeke Tanera, 6/6; Te Hurinui Apanui, Whakatane, 6/6; Hika Tawho, Ruatoki N., 6/6; W. Turei, Greytown, 3/6; Okioki Morehu, Otirohanga, 6/6; Turi Carroll, Wairoa, £1; Rev. W. H. Keretene, Kamo, 6/6; Ernest Hooper, Gisborne, £1; Tupara Tamana, Ruatoki, 10/-; Tamati Nehu, Tokomaru, 6/6; D. B. Kent, Waipukurau, 11/8; Peti Matehe, Waipiro Bay, 8/-; Puti August, Waimaramara, 6/6; Maihaere Tamaiwaea, Fernhill, 6/6; Huriwai Arona, Fernhill, 6/6; Rotia Hone, Fernhill, 14/-; Aranaki Te Ua, Fernhill, £1 2/-; Kapa Winiata, Fernhill, 10/-; Hanara Ihaka, Fernhill, 10/-; Hone Ngata, Rangitukia, 13/7; Te Pouwhare, Ruatoki, 7/-; Rev. Teri Paerata, Tokaanu, £1; M. V. Bell, Gisborne, 14/-; K. P. Teana, Tiniaaruhe, 6/6; Tamati Pewhairangi, Hikuwai, 7/6; Mrs. M. Tamihana, Gisborne, 10/6; Mikaera Pewhairangi, Tokomaru, £10/3; Raniera Pewhairangi, Tokomaru, £1 6/6; W. Wirihana, Ruatuhuna, 6/6; Rev. Rawnsley Patutahi, 7/4; Hakopa Haerewa, Ruatorea 10/-

TA TATOU PEPA. Kaumi te whakamahi mo to koutou kaha ki te awhina mai i ta koutou taonga. I te timatanga mai o "Te Toa Takitini" e 240 nga tangata e tango ana. I huanui i roto i nga mara e wha, kua eke ki te 500. E wha mara nei kei muri ka huri ai te tau o "Te Toa Takitini." Ko te hiahia o nga kai-whakahaere e o te pepa kua eke nga kape i te macuna ki te 1,000. Tena e hoi ma whakaputaina to koutou kaha. Ko te kai-pahere tenei i a ratou i te iwi Maori inaianei. Ko ta koutou pepa te marae hei horahanga ma ia rangatira ma ia rangatira i ona whakamahi nui, i ona maramatanga hei painga mo nga morehu o te iwi Maori. Noreira whakamahi te kupu a Te Kai Karuwhau e kua "Maka to taro ki te mata o nga wai; kua maha hoki nga ra ka kitea ano e koe." Mahara ano hoki ki te ingoa o ta tatou pepa "Te Toa Takitini." Ahakoa te kaha o nga kai-whakahaere he "Te Toa Takitahi." Enga i ka rite katoa mai to koutou kaha katahi ka tika te ingoa nei "TE TOA TAKITINI."